

પરિષદ-પ્રમુખનો પત્ર

સારું છે કે પરિષદના બંધારણ-સુધારાની પ્રક્રિયા અમદાવાદની સડકોની માફક લગભગ બારેમાસ અખંડ ચાલ્યા કરતી નથી. પરંતુ આ બંને પ્રક્રિયાઓ અમુક અંશે તુલ્ય ગણી શકાય એવી છે ખરી ! વટેમારગુઓની, વાહનોની, કેટલાંક વાહનોને વહી જનારાં અને કેટલાંક એમનેમ ચલાવનારાં પશુઓની સંખ્યા વધે કે ઘટે, વાહનોના આકાર નાના કે મોટા થાય, તેમ તેમ સડકો પર કેટલાક લાંબા ગાળા સુધી ચાલે તેવા સુધારા કરવા પડે. રસ્તા કાચા હોય તો પાકા કરવા પડે, પાકા હોય તો સપાટ કરવા પડે, સપાટ હોય તો લીસા કરવા પડે. પણ સડકો ઉપરની અવરજવર મહાનગરને શોભે એવી થાય છે કે નહીં એ તો એના નાગરિકો ઉપર જ આધાર રાખે છે. કેટલાક દેશોમાં અર્ધી રાતે તમારા એકલાનું જ વાહન પૂરપાટ ચાલ્યું જતું હોય અને સામે લાલ બત્તી આવે તો વાહન હાંકનાર, પડખેની સીટવાળા સાથે ગમે તેટલી વાતચીતમાં કે કોઈ ગમતા સંગીતની સુરાવલિ સાંભળવામાં મશગૂલ હોય તો પણ ગાડી થોભાવી દે છે અને પીળી લાઇટ થઈને જાય પછી, જ્યારે લીલી બત્તી થાય, ત્યારે જ આગળ હંકારે છે. આપણે ત્યાં ધોળે દહાડે પોલીસની નજર ચૂકવીને અને બત્તીની 'એસીતૈસી' કરીને, ગાડી ધપાવે જવામાં કેટલાક લોકો ચતુરાઈ માને છે. બંધારણ અને બંધારણ ઘડતા-ઘડાવતા લોકોનો સંબંધ પણ કાંઈક સડકો અને પથિકો વચ્ચેના સંબંધ જેવો જ હોય છે.

કાયદાની પણ લગભગ એવી જ મર્યાદા હોય છે. કાયદો વધુમાં વધુ કાંઈ કરી શકે તો એટલું કે આપણને ખોટાં કામો કરતાં વારી શકે, અથવા ઘણાં ખોટાં કામો કર્યા પછી કેટલાક સારુ દંડ દઈ શકે – એ આશા સાથે કે આપણે એવો ગુનો ફરી નહીં કરીએ. પરંતુ કોઈ કાયદો સારાં કામો કરવાની પ્રેરણા આપી શકે છે ખરો ? સત્કર્મની પ્રેરણા મહદંશે વિધિના ક્ષેત્રથી બહારનો વિષય હોય છે. તે કર્તાના સ્વભાવ, એના સંસ્કાર, એની તાલીમ, એના અભ્યાસ અને એની ટેવ ઉપર આધાર રાખે છે.

બંધારણની આપણે કદર કરીએ. તે આપણને પ્રગતિને પંથે જવા અને સંસ્થાને ટકાવી રાખવામાં જેટલે અંશે મદદ કરે છે તેટલા આપણે એના આભારી છીએ. પણ બંધારણ આપણને જીવતા કરતું નથી, આપણે જ બંધારણને જીવંત કરી શકીએ છીએ. સડક વટેમારગુને ચાલતો કરતી નથી; એને ચાલવાની સગવડ કે અગવડ જ એ કરી શકે. વળી આ જ તુલનાને થોડી આગળ લંબાવીએ તો યાત્રામાં કઈ દિશામાં જવું એ તો સડક પરનાં પાટિયાં સૂચવે. નદીની આ પા જવું કે પેલી પા એનો નિર્ણય તો યાત્રાળુએ જ કરવાનો રહે છે.

લોકશાહીની જનની ગણાતા ઇંગ્લેન્ડને કોઈ વિખિત બંધારણ જ નથી. આપણા દેશનું બંધારણ દુનિયાના સૌથી લાંબા બંધારણમાંનું એક અથવા લાંબામાં લાંબું સંવિધાન છે. જેટલાં વર્ષો પહેલાં એ ઘડાયું એની સંખ્યા કરતાં વધારે ફેરફારો આપણા બંધારણમાં આપણે કરી ચૂક્યા છીએ.

પરિષદના જુદા જુદા પ્રકારના સભ્યો કે હોદ્દાઓએ કેમ આવવું અથવા કેમ ન આવવું કામ કરે એ છે. પરિષદના કામને વેગવાન કરવામાં આખી ટીમ અનેક દેહ એક પ્રાણ બનીને આગળ વધે એ અત્યંત અગત્યનું છે. દરેક ઘટક સમગ્ર માળખાને એક પ્રાણ બનાવવામાં

એ આપણું બંધારણ આપણને કહી શકે. પણ કેટલું ચાલવું અને કેટલી ગતિથી ચાલવું એની પ્રેરણા તો આપણને 'માંદલો' જ આપી શકે. આ માંદલો કોઈક વાર એવામં વાગે, કે ડંકા પડે અથવા પ્રભાતિયાના સૂર કે ફઝરની નમાજ વખતની બાંગ સંભળાય ત્યારે જાગે છે. જગાડવાનું કામ બંધારણ ભાગ્યે જ કરી શકે. બંધારણ આપણને છૂટ આપે ખરું, પણ કરવાનું તો આપણે જ છે, બંધારણે નહીં.

બંધારણમાં કેટલાક સુધારાવધારા કરવાનું જ્યારે આપણી આગળ સૂચન આવ્યું છે, ત્યારે બંધારણ અને એને ઘડનારા વચ્ચેના ઉપરોક્ત સંબંધોને આપણે ધ્યાનમાં રાખીએ.

ગિરા ગુર્જરીને વિશ્વગુર્જરી બનાવવામાં આપણે દરેકે યથાશક્તિ પોતપોતાનો હવિર્ભાગ આપવાનો છે. એ ઉદ્દેશ જો નજર સામે હોય તો પરિષદ-પ્રમુખ તો ઇંગ્લેન્ડના રાજાની જેમ પરિષદના બંધારણીય વડા છે, માટે એમને આપણે સન્માન આપીએ છીએ. પણ આપણે એમની પાસેથી બીજી ખાસ અપેક્ષા રાખતા નથી એવું અર્થઘટન થાય છે. એ અર્થઘટન જો બરાબર હોય, તો પ્રશ્ન એ ઊઠે છે, કે એમ કરવાથી પરિષદ કશુંક ગુમાવતી નથી ? પરિષદ-પ્રમુખ ભલે રોજિંદા સમયમાં દખલગીરી ન કરે, પણ એ પરિષદને એના ઉદ્દેશ તરફ લઈ જવા સારુ તે સક્રિય કેમ ન થઈ શકે ? આ અંગે સામો સવાલ એવો પૂછી શકાય કે પ્રમુખને સક્રિય થવાની ના કોણે પાડી છે ? પરંતુ જો બંધારણનો અર્થ જ એવો ઘટાવવામાં આવે કે કોઈને પ્રમુખ તરીકે ચૂંટીને પરિષદે પ્રમુખને સન્માનિત કર્યાં. તર્ક એ છે કે પ્રમુખના હોદ્દાનો કાળ બે વર્ષનો રહે તો આપણે વધુ લોકોને સન્માની શકીએ, પણ મંત્રીઓ વગેરેને તો કામ કરવાનાં છે, એટલે એમનો કાર્યકાળ લાંબો રાખવો ઇષ્ટ છે. આમ કરવાથી કામ કરવાની પરિપાટી જળવાઈ રહે. પ્રમુખ અને મંત્રીઓના કોઈ કાળ અલગ અલગ રાખવાથી કમમાં સ્થિરતા પણ જળવાશે અને નવા નવા પ્રમુખો લાવીને પરિષદની શોભા પણ વધારાશે. વિચારવા જેવું એ છે કે આ અર્થઘટનમાં ક્યાંક ભૂલ તો નથી થતી ? પરિપાટી જાળવવી એ જેટલું અગત્યનું છે, એટલું જ અગત્યનું નવી પરિપાટીઓ પાડવી એ પણ નથી ? અને નવી પરિપાટીઓ પાડવામાં કદાચ પ્રમુખો ઉપયોગી પણ સિદ્ધ થઈ શકે. (વર્તમાન પ્રમુખ છું તેથી આ પ્રશ્ન ઉઠાવતાં સ્વાભાવિક રીતે જ હું સંકોચ અનુભવું છું. પણ મારી જાતને સાવ અલગ રાખીને વિચારી જોતાં પણ આ પ્રશ્ન પરિષદના કોઈને વેગ આપવા સારુ અગત્યનો લાગે છે તેથી, કાંઈ ગેરસમજૂતી નહીં થાય એવી આશા સાથે, આ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત કર્યો છે.) પ્રમુખને માત્ર બંધારણીય હોદ્દાદાર માગવાથી પરિષદને નુકસાન થઈ શકે એવો અને ચોક્કસ સંદેશ છે. જો આ વિષયની ચર્ચા થાય તો વિચારના બંને પાસામાં જ્યાં જેટલી સમજની કમી હશે તે દૂર થવા સંભવ છે. વિચારોની આવી સફાઈ પરિષદને લાભદાયી જ નીવડશે એવી ધારણાથી મેં આ પ્રશ્ન આપની આગળ રજૂ કર્યો છે તે મારી જાતને બાદ કરીને જ.

પરિષદને બંધારણની રૂએ ચાર કે પાંચ મંત્રીઓ અને બે ઉપપ્રમુખો ને એક ખજાનચી મળે છે એ ખરેખર પરિષદનું જમા પાસું છે. ઝાઝા હાથ રળિયામણા. સૌ સૌના ભાગે આવતું કામ કરીને આખા કામને આગળ ધપાવે એ ઇષ્ટ છે. બધી સંવિક રમતોમાં એક એક ઘટકની યોગ્યતા એ રમતને વધુ મજબૂત બનાવે છે. એટલા જ મહત્ત્વની, અને કદાચ એના કરતાંય વધારે મહત્ત્વની બાબત બધા ઘટકો એક જૂથ તરીકે (એક ટીમ બનીને)

જેટલું સફળ થાય તેટલું આખા કામને અને પોતાના આગવા કામને પણ તે વધુ મજબૂત બનાવશે. ઉપરોક્ત વિધાન કરતી વખતે મને આજથી સો વર્ષ પહેલાં ગાંધીજીએ કરેલી એક વાત યાદ આવે છે. એમણે 'હિંદ સ્વરાજ'માં એક વાત એ કહી હતી કે આપણા અધિકારો આપણા કર્તવ્યના પરિણામ રૂપે જ નીપજવા જોઈએ. કદાચ સંઘ બનાવવામાં પરિષદના સૌ સેવકોને આ શીખ ઉપયોગી થઈ પડે.

સંસ્થા જેમ મોટી થાય તેમ એક પ્રશ્ન ઊભો થવાની સંભાવના વધતી જાય છે. કામ જેટલું પ્રતિનિધિને સોંપાતું જાય તેટલું પ્રતિનિધિ અને પ્રતિનિધિત્વ સોંપનાર વચ્ચે અંતર વધે. ઘણાં મોટાં તંત્રોમાં તો આ અંતર એટલું વધી જતું હોય છે કે એના સામાન્ય સભ્યો અથવા તો પ્રાથમિક ઘટકો બધી ફરજ પ્રતિનિધિની જ માનતા થઈ જાય છે. આપણી વિશાળકાય લોકશાહીમાં લાખો લોકો ઘણી વાર જાણે એમ માનીને ચાલે છે કે સમાજને ચલાવવો એ સરકારનું જ કામ છે. પરિષદમાં ભલે સરકાર જેવી સત્તાનો સવાલ ઊભો થતો ન હોય, પણ કામકાજમાં ફરજ અને હક બંનેનો તો જરૂર સંબંધ આવે છે. પરિષદ વધુ સક્રિય, વધુ વ્યાપક, વેગવાન અને સમર્થ તો એટલા જ પ્રમાણમાં બનશે કે જેટલા પ્રમાણમાં એના સામાન્ય સભ્યો સક્રિય બનશે. સભ્યની સક્રિયતા એના કુટુંબથી શરૂ થશે. પોતાના પરિવારમાં એ માતૃભાષાને કેટલું ગૌરવવંતું સ્થાન આપે છે, તે વાત પરિષદનાં સમ્મેલનો અને સત્રો કેટલાં ગૌરવવંતાં થયાં એના કરતાં જરાય ઓછા મહત્ત્વની નથી. આપણા સામાન્ય સભ્યોની માતૃભાષા-સેવા જ ગિરા ગુર્જરીના પ્રાસાદનો ખરો પાયો રચશે.

મધ્યસ્થ સમિતિ અને કાર્ય સમિતિનો ઉલ્લેખ આ પત્ર લખતાં છેલ્લો આવ્યો. પણ પરિષદનું બંધારણ જે પ્રકારે ઘડાયું છે, તે મુજબ, ઉચિત રીતે જ, આ બંને સમિતિઓ એ ઇમારતના પાયા અને ઈંટ સમાન છે. એની કાર્યપદ્ધતિ અમુક અંશે પ્રત્યક્ષ સમ્મેલનોમાં અને મહદંશે પરોક્ષ રીતે ટપાલ કે કોઈ બીજી રીતે નિર્ણયો કરવાની છે. એ આખી રીત સંસદીય લોકશાહીને અનુસરનારી અને પોષક છે. બંધારણ અંગે આ વખતે જે સુધારાવધારા સૂચવાયા છે તે આ બંને સમિતિઓને લગભગ યથાવત્ અકબંધ રાખે છે, અને તે યોગ્ય જ છે. આ સમિતિઓની સમ્મતિ એ જ બંધારણ પરની છેવટની મહોર ગણાશે.

આમ લોકશાહી ઢબે થતા નિર્ણયો કરતી વખતે કેટલીક બાબતોનું ખાસ ધ્યાન રાખવા જેવું હોય છે. આજે લોકશાહી રીતે કામ કરવાની પદ્ધતિઓ શોધતાં શોધતાં માનવસમાજ માથાં ગણવા સુધી પહોંચ્યો છે. નિર્ણય કરવાની એ રીત જ અત્યાર સુધી આપણને જડેલી રીતોમાં સૌથી વધુ વ્યાવહારિક અને ઘણે અંશે સંતોષકારક છે. પરંતુ એ રીત સંપૂર્ણપણે નિર્દોષ નથી. એમાં લઘુમતીનું સત્ય કચડાઈ જવાનું અને બહુમતીનું ઘમંડ પોંખાવાનું ભયસ્થાન રહેલું છે. વળી માથાં ગણીને નિર્ણય કરતી વખતે એક બીજી બાબત પણ ધ્યાન રાખવા જેવી છે. મનુષ્યના માથામાં જેમ વિચાર અને વિવેક હોય છે, તેમ એ જ માથામાં રાગદ્વેષ પણ હોઈ શકે છે. એ નિર્ણય ઉત્તમ ગણાય જેની પાછળ વિચાર અને વિવેક હોય તથા રાગ-દ્વેષ બને એટલાં ઓછાં હોય. કારણ એ બે તત્ત્વો માત્ર ચોક્કસ પ્રસંગે કરવામાં આવેલા નિર્ણયોને જ નુકસાન કરીને અટકતાં નથી. રાગ-દ્વેષ કોઈ કોઈ વાર આખા આંદોલન કે આખી સંસ્થાને સારુ પણ ખતરનાક બની શકતાં હોય છે. કોઈ કોઈ વાર તો એ માત્ર એટલેથી જ ન અટકતાં, આખી સંસ્કૃતિ અને સમગ્ર જીવનની દૃષ્ટિએ પણ ખતરનાક બની જતાં હોય છે – ઇતિ શુશ્રુમધીરાણામ

યેનઃ તત્ વિચર્યાક્ષરે – આ તત્ત્વ અમે એવા ધીર પુરુષો પાસે સાંભળ્યું છે, જેમણે એને નજરે ભાળ્યું છે.

નારાયણ દેસાઈ

૧